

SOCIALIZMAS IR SUSVETIMĖJIMAS

(Problemos formulavimo klausimu)

Susvetimėjimo problema šiandien yra tapusi savotišku mados ir net snobizmo dalyku. Apie susvetimėjimą kalba ir rašo ne tik filosofai ir sociologai, bet ir meno kritikai, rašytojai ir net žurnalistai, siekiantieji neatsilikti nuo „laiko dvasios“. Šios sąvokos turinys yra suprantamas labai įvairiai. Ji vartojama ne tik ten, kur tinka, bet, deja, ir ten, kur visai netinka. Buržuazinėje filosofinėje ir sociologinėje literatūroje susvetimėjimo kategorijai suteikiama tokia universali prasmė, kad ja siekiama aprėpti ne tik mūsų epochos ekonominio, socialinio-politinio ir dvasinio žmonių gyvenimo apraiškas, bet ir visą žmonijos praeitį. Tačiau, nepaisant šios aplinkybės, laikyti susvetimėjimo sąvoką vien mados ir snobizmo pasireiškimu būtų neteisinga.

Reikia sutikti su nuomone, jog mūsų epochos nagrinėjime susvetimėjimo problemos aspektu neišvengiamai glūdi moralinis istorinio proceso ir jo socialinių pasekmių vertinimas. Iš šio fakto ne tik pozityvistai, bet ir kai kurie marksistai daro išvadą, jog dabartinės epochos socialinių reiškinių nagrinėjimas susvetimėjimo problemos požiūriu reiškia tai, kad objektyvios analizės aspektas sociologijoje pakeičiamas žmogiškojo vertinimo, arba aksiologiniu, aspektu.

Bet istoriniame procese žmonių veiklos tikslingumas bei jos rezultatų žmogiškasis vertinimas yra objektyvus ir neignoruotinas faktas. Istorinis procesas, kaip žmonių kūrybinės veiklos rezultatas, dėl to tikslingumo nenustoja buvęs objektyvus — tai įrodė dar K. Marksas ir F. Engelsas. Neginčijama yra ta aplinkybė, kad žmonės ne tik analizuoja istorinį procesą, bet ir kuria jį savo sąmoninga veikla. Marksistinė metodologija yra ne tik socialinės tikrovės aiškinimo, bet ir jos praktinio pakeitimo priemonė, — pabrėžė K. Marksas savo paskutinėje tezėje apie L. Fojerbachą. Todėl empirinės sociologijos, besiremiančios neopozityvistine metodologija, reikalavimas tirti visuomenę tokią, kokia ji yra, be jokio žmogiškojo vertinimo, yra iliuzorinis. Faktiškai jis reiškia tai, kad esama socialinė tikrovė laikoma nekvestionuojamu dalyku, kitaip sakant,

vertinama teigiamai. Markso nuopelnas ir yra tas, kad jis neapsiribojo buržuazinės visuomenės, tokios, kokia ji yra, tyrimu, o, remdamasis šio tyrimo rezultatais, kapitalizmą padarė kvestionuojamu dalyku, pažiūrėjo į jį kaip į istoriškai praeinantį etapą. Socialinės tikrovės keitimas, arba kūrimas, yra neįmanomas be jos ideologinio vertinimo. Todėl sociologijos uždavinys yra moksliskai tirti ir tuos ideologinius vertinimus, kuriais vadovaudamiesi žmonės, kaip sąmoningos būtybės, dalyvauja istorijos kūrime.

Antra, požiūris į istorinį procesą žmogaus ir žmonijos vystymosi perspektyvos aspektu yra sąlygojamas „socialinio slenksčio“ situacijos, kurioje yra mūsų epocha, kaip kapitalizmo krizės ir socializmo formavimosi epocha. Tai, kad pačių žmonių sukurtas daiktų pasaulis ima jiems viešpatauti, kad mokslo laimėjimai ir jų techninis pritaikymas kelia grėsmę pačiam žmonijos egzistavimui, rodo, jog kapitalizmas, kaip socialinė techninės pažangos forma, ne tik išsėmė savo galimybes, bet ir tapo istorinės pažangos stabdžiu. Kapitalistinės sistemos krizė reiškiasi ir tuo, kad sąmoningos žmonių veiklos objektyvios pasekmės labiau, negu bet kada, sueina į konfliktą su jų tikslais ir ketinimais. Kitaip tariant, kapitalistinės struktūros rėmuose socialinė žmonių veikla ir jos pasekmės, užuot jiems tarnavusios, veda į vis didesnę žmonių santykių susvetimėjimą ir žmogaus nuasmeninimą. Ryšium su tuo neišvengiamai kyla klausimas, ką šios mūsų epochos aktualios problemos sprendimui, t. y. žmonių santykių susvetimėjimo įveikimui, gali duoti besiformuojanti socializmo sistema.

Trečia, kriziniai kapitalistinės sistemos reiškiniai vyksta toje pat planetoje, kurioje kuriamas ir socializmas. Todėl socialistinės visuomenės kūrėjai savo veikloje neišvengiamai turi daryti tai, ko savaime jie daryti nenorėtų, pavyzdžiui, skirti didelę dalį lėšų ir energijos savo saugumui užtikrinti. Ir socializmą kuriančioji žmonijos dalis gali pergyventi savotišką techninės pažangos baimę arba netikrumo rytdiena jausmą. Ji turi būti pasirėngusi „galimiems atsitiktinumams“ iš imperialistinės stovyklos pusės. Jeigu kapitalizmo krizė ir socializmo formavimasis yra ne tik tos pačios istorinės epochos procesai, bet ir vyksta toje pačioje planetoje, tai žmonijos istorinės perspektyvos, socialinės pažangos proceso nukreipimo tokiu keliu, kad jis neatvestų į žmonių santykių susvetimėjimą, klausimai yra aktualūs ne tik kapitalistinės, bet ir socialistinės visuomenės žmogui.

Jau šios trumpai suminėtos aplinkybės rodo, kad susvetimėjimo problema mūsų laikais nėra vien mados dalykas, nėra pseudoproblema.

Tai aktuali mūsų epochos problema, neabejotinai verta marksistinės teorijos dėmesio visais savo aspektais, tame tarpe ir praktinio jos sprendimo socializmo kūrimo bei plėtojimo procese aspektu.

Tačiau mūsų laikais daugeliui buržuazinės filosofijos atstovų susvetimėjimo problema yra tapusi savotiška universalia priemone ne tik kapitalizmui ginti, bet ir marksizmui reviduoti bei socializmui diskredituoti. Remdamiesi tuo akivaizdžiu faktu, kad kapitalistinės santvarkos sąlygomis darbo produktas viešpatauja gamintojui ir žmonės tampa jų pačių sukurto daiktų pasaulio bei socialinių institucijų vergais, Vakarų filosofai (pvz., F. Hainemanas) daro išvadą, kad konfliktas tarp žmonių veiklos rezultatų ir jų tikslų bei siekimų, arba žmonių santykių susvetimėjimas, yra ta brangi kaina, kurią žmonės turi mokėti už savo prigimties kūrybiškumą, „neišsemiamumą“ ir „neapibrėžtumą“¹. Žodžiu, jie teigia, kad žmogaus depersonalizacija ir susvetimėjimas — tai neišvengiama žmonių kūrybinės veiklos pasekmė. Žmonijos pažangos stabdys, keliantis grėsmę net jos egzistavimui, esąs ne kapitalizmas, o techninė pažanga. Antra vertus, jeigu susvetimėjimas yra neišvengiama kūrybinės žmonių veiklos pasekmė, tai jo negalys įveikti ir socializmas. Socializmas ir kapitalizmas šiuo atžvilgiu esą lygiaverčiai. Dar daugiau. Remiantis tuo faktu, kad socializmo kūrimas yra pagrįstas gamybos priemonių suvisuomeninimu ir planingu valstybės vadovavimu ekonomikai, daroma išvada, kad jis ne tik nepanaikina darbininko nužmoginimo (dehumanizacijos) gamybos procese, bet jį dar padidina². Įrodinama, kad žmogus socialistinėje santvarkoje „sukolektyvinamas“, nužeminamas iki gamybos priemonės ir instrumento³, kad asmenybė ir jos laisvė čia pajungiama klasės bei valstybės diktatūrai ir pan.⁴

Ši abstrakti „humanistinė“ socializmo kritika ir mėginimas su susvetimėjimo pagalba „etizuoti“ marksizmą tam tikru mastu sąlygojo tai, kad ši problema mūsų filosofinėje literatūroje imta nagrinėti gana vėlai⁵ ir kad kai kurie tarybiniai filosofai vengė nagrinėti socializmą susvetimėjimo problemos aspektu. Demaskuodami antikomunistinius išpuolius, jie tvirtindavo, kad susvetimėjimo reiškiniai arba nebūdingi socializmui, nes čia likviduota privatinė gamybos priemonių nuosavybė, panaikintos antagonistinės klasės ir sukurta demokratiškiausia politinė

¹ F. Heinemann, *Existenzphilosophie — lebendig oder tot?* Stuttgart, 1954, S. 177.

² H. Weinstock, *Die Tragödie des Humanismus*, Heidelberg, 1960, S. 296.

³ Kurt Hennig, *Der Mensch im Marxismus*, Oldenburg, 1952, S. 19.

⁴ A. Ethevery, *Le conflict actuel de l'humanisme*, Paris, 1955, p. 176.

Л. Н. Лажитнов, *У истоков революционного переворота в философии*, М., 1960.

santvarka⁶, arba, kaip, pavyzdžiui, M. Gusas⁷, įrodinėjo, jog geriausia nevertoti paties susvetimėjimo termino, nes, juo pasinaudodami, buržuaziniai filosofai mistifikuoja marksizmą ir diskredituoja socializmą. Kartais net būdavo keliamas klausimas, ar iš viso galima socializmo analizė susvetimėjimo problemos aspektu tokiu metu, kai daug svarbiau pagalvoti, kam tokia socializmo analizė tarnauja, kokiai visuomeninei sistemai ar ideologijai ji naudinga⁸. Nesunku suprasti, kad toks požiūris reiškia perdėtą susvetimėjimo problemos ideologizavimą. Nuosekliai tęsiant šią mintį toliau, tektų pripažinti, jog mokslinė socializmo analizė ir ypač tais jos aspektais, kuriais spekuliuoja antikomunistinė kritika, iš principo negalima tol, kol socializmas laimės pasauliniu mastu.

Iš tarybinių filosofų racionaliausiai į šią problemą yra pažvelgęs prof. T. Oizermanas, kuris teigia, jog tikslingiausia esą kalbėti apie „susvetimėjimo atgyvenas“ socialistinėje visuomenėje⁹.

Ryšium su tokia padėtimi mūsų filosofinėje literatūroje ir turint galvoje teorinį bei praktinį ryšio tarp susvetimėjimo ir socializmo problemos aktualumą, šiame straipsnyje bandoma parodyti, kaip ji turėtų būti formuluojama mokslinės, marksistinės metodologijos požiūriu. visai neprentenduojuojant į jos sprendimą.

Tur būt, kiekvienam yra aišku, kad socializmas, lyginant jį su kapitalizmu, yra aukštesnė visuomenės vystymosi pakopa ir kad socializmo sąlygomis politinė ir teisinė santvarka tarnauja ne esamai padėčiai įamžinti, o komunizmui sukurti. Šia prasme socialistinė valstybė yra naujo tipo valstybė, lyginant ją su buržuazine. Taip pat niekas neabejoja ir nenori neigti, kad socializmą reikia ginti ne tik nuo buržuazinės ideologijos puolimo, bet ir studijuoti naujus šio puolimo metodus bei priemones.

Tačiau kiekvienam filosofui marksistui taip pat turi būti aišku, jog efektyviausia kovos su buržuazine ideologija priemonė yra ne gynimasis, ne pasyvus, nors gana dažnai ir aistringas, paneigimas to, kuo so-

⁶ Э. М. Ситников, Проблема отчуждения в буржуазной философии и фальсификаторы марксизма, М., 1962, стр. 75—112; Е. Л. Кангель, В. А. Карлушин, Еще раз об исторической судьбе идей молодого Маркса, «Вопросы философии», 1964, № 1.

⁷ М. Гус, Об отчуждении действительном и минимом, «Иностранная литература», 1966, № 11.

⁸ Žr. A. Verblano ir A. Starevičiaus kalbas, pasakytas A. Šafo knygos „Marksizmas ir žmogaus asmenybė“ svarstyme, „Nove drogi“, 1965, Nr. 12, str. 70, 128.

⁹ Т. Ойзерман, Проблема отчуждения и буржуазная легенда о марксизме, М., 1966, стр. 77.

cializmas nėra arba kokių požymių jis neturi, o, priešingai, moksliskai argumentuotas parodymas to, kas socializmas yra iš tikrųjų žmonijos socialinės pažangos kelyje. Antra vertus, socializmo poveikis pasauliniam istoriniam procesui priklauso ne tiek nuo jo ideologinio garbinimo, kiek nuo realių jo laimėjimų ekonomikos, politikos bei kultūros srityje ir nuo mokslinės analizės to, ką šie laimėjimai gali duoti žmonijai, sprendžiant dabartinės epochos problemas, tame tarpe įveikiant žmonių santykių susvetimėjimą.

Socializmo analizė susvetimėjimo problemos aspektu visai neprieštarauja marksizmui ir štai dėl ko.

Pirma, moksliskai objektyvi ir įvairiapusė socializmo analizė logiskai plaukia iš marksistinio požiūrio į komunizmą. „Vokiečių ideologijoje“, kurioje išdėstomi istorinio materializmo pagrindai, K. Marksas ir F. Engelsas rašė: „Komunizmas mums ne *būklė*, kuri turi būti įvesta, ne *idealas*, prie kurio turi derintis tikrovė. Mes vadiname komunizmu *tikrą* judėjimą, kuris naikina dabartinę būklę“¹⁰. Vadinasi, ne tik socializmas, bet ir komunizmas negali būti idealu arba abstrakčia tobulyste, prie kurios reiktų „derinti“ tikrovę arba mokslinę analizę.

Antra, bendroji sociologija ir kiti visuomenės mokslai, analizuojantieji socialinę tikrovę, remiasi materialistinės dialektikos metodu, kuriam viskas yra vystymosi proceso produktai ir kiekviena socialinė santvarka, tame tarpe ir socializmas, tėra tik viena iš istorinio proceso pakopų, o ne visuomeninio tobulumo idealas. Neteisinga buvo atsisakyti dialektinio metodo dėl reikalo idealizuoti Prūsų monarchiją, kaip kad darė G. Hegelis. Lygiai taip pat būtų neteisinga jį ignoruoti dėl noro idealizuoti socializmą. Šia prasme ir gali būti suprantami F. Engelso žodžiai: „Dialektinei filosofijai nieko nėra kartą visiems laikams nustatyto, besąlyginio, švento; ant viso ir visur ji mato nykimo žymę, ir niekas negali prieš ją atsilaikyti, išskiriant nenutrūkstamą atsiradimo ir nykimo procesą, begalinį kilimą nuo žemesnio į aukštesnį (<...> Tiesa, ji turi ir konservatyviąją pusę: ji pateisina kiekvieną tam tikrą pažinimo ir visuomenės išsivystymo pakopą jos laikui ir sąlygoms, bet ne daugiau“¹¹.

Tur būt, ne pati socializmo analizė susvetimėjimo problemos požiūriu a priori reiškia jo ideologinę diskreditaciją, o tai, kaip toje analizėje suprantami socializmas ir pats susvetimėjimas.

¹⁰ K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, М., 1955, стр. 34.

¹¹ K. Marksas, F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. II, V., 1950, p. 326.

Susvetimėjimo terminas yra atsiradęs antikinėje visuomenėje ryšium su privatinės nuosavybės instituto susiformavimu. Terminas *alienatio* (lot.) pradžioje reiškė kokio nors daikto atidavimą arba perleidimą kitam, kitaip tariant, daikto „nusavinimą“ arba padarymą jį „svetimu“, svetima nuosavybe (Seneka). Susvetimėjimo sąvoka dar buvo vartojama išreikšti žmogaus siekimui parodyti save kitokiu, negu jis iš tikrųjų yra (Ciceronas)¹². Ilgainiui šios sąvokos turinys plėtėja ir kinta. T. Hobso, Dž. Lokui ir kitiems valstybės kilmės konvencionalistinės teorijos atstovams susvetimėjimo sąvoka reiškė liaudies teisių, jos suvereniteto perdavimą valdovui susitarimo keliu. (Ž. Ž. Ruso iškėlė mintį, jog liaudies suverenitetas neturi būti „nusavinamas“, arba atimamas, iš liaudies.) Mūsų laikų filosofinėje ir sociologinėje literatūroje susvetimėjimo sąvoka įgyja vis naujų niuansų. Ja siekiama apibūdinti žmogaus padėtį dabartinėje visuomenėje, kai jam viešpatauja jo paties sukurtas daiktų pasaulis, kai asmenybė socialinės aplinkos poveikyje praranda savo individualybę, yra lyg „nužmoginama“, tampa pati sau „svetima“ ir elgiasi pagal jai primetus socialinius standartus. Šiuolaikinėje Vakarų literatūroje susvetimėjimas gana dažnai tapatinamas su žmogaus kūrybinės veiklos objektyvizacija ir įdaiktinimu, arba reifikacija.

Šitoks išplėstas susvetimėjimo sąvokos interpretavimas gana dažnai taikomas ne tik dabartiniam kapitalizmui, bet ir socializmui apibūdinti. Buržuazinėje marksizmo interpretacijoje ir socializmo kritikoje susvetimėjimo aspektu yra įprasta nematyti skirtumo tarp K. Markso, iš vienos pusės, ir Hegelio bei L. Fojerbacho — iš kitos. Egzistencialistinės krypties prancūzų filosofas Ž. Ipolitas rašo, jog „hegelinė ir fojebachinė susvetimėjimo idėja sudaro Markso filosofinės minties šaltinį“¹³. Neignoruojant to neginčijamo fakto, kad klasikinė vokiečių filosofija daugeliu savo aspektų buvo vienas iš svarbiausių marksizmo formavimosi teorinių pagrindų, reikia neužmiršti taip pat ir to, jog marksizmas filosofinės minties istorijoje yra naujas etapas, lyginant jį su pirmtakais. Nematymas arba nenoras matyti marksistinės susvetimėjimo koncepcijos skirtingumo nuo Hegelio ir Fojerbacho požiūrio faktiškai reiškia susvetimėjimo sąvokos turinio išplėtimą iki objektyvizacijos ir reifikacijos sąvokų prasmės.

Hegelio filosofijoje susvetimėjimas reiškė absoliutinės idėjos vertybę tikrove arba, kitais žodžiais tariant, tikrovė čia buvo šios idėjos rei-

¹² Karl Ernst Georges, *Ausführliches Lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, Bd. I., Hannover und Leipzig, 1913, S. 304—305.

¹³ J. Hypolite, *Etudes sur Marx et Hegel*, Paris, 1955, p. 142.

fikacija. Gamtinė ir socialinė tikrovė Hegeliui buvo absoliutinės idėjos „kitabūtė“ (Andersein), t. y. virtimas savo priešybe, kažkuo svetimu, arba jos susvetimėjimas. (Pati absoliutinė idėja Hegelio sitemoje — tai abstrahuotas ir suabsoliutintas žmogaus, tiksliau žmonijos, kūrybiškumas.)

Siekdamas deteologizuoti Hegelio filosofiją, Fojerbachas vietoj pasaulinės dvasios pastatė žmogų, bet vis dėlto abstraktų žmogų. Fojerbachui susvetimėjimas yra tai, kad žmogus savo „žmogiškąją esmę“ objektyvizuoja religijoje. Religijoje žmogus, klaupdamasis prieš dievą, faktiškai klaupiasi prieš objektyvizuotą, arba susvetimėjusią, savo esmę, t. y. prieš save patį. Susvetimėjimas čia jau visiškai sutapatinamas su objektyvizacija ir reifikacija. Jeigu Hegeliui susvetimėjimas reiškia absoliutinės idėjos reifikaciją gamtinėje ir socialinėje tikrovėje, tai Fojerbachui jis yra abstraktaus žmogaus kūrybiškumo objektyvizacija religijoje. Todėl minėtas susvetimėjimo termino „revidavimas“ arba išplėtimas faktiškai reiškia ne marksizmo išvystymą, kaip apie tai dažnai kalbama, o žingsnį atgal nuo mokslinio visuomenės analizės metodo.

K. Marksas susvetimėjimo sąvokai suteikė naują socialinę prasmę ir konkretų istorinį turinį¹⁴. Iš buržuazinės politinės ekonomijos klasikų D. Rikardo ir A. Smito Marksas paėmė idėją apie lemiamą darbo vaidmenį žmonijos istorijoje. Darbo procese žmogus objektyvizuoja ir reifikuoja savo sumanymus, tikslus ir ketinimus. Prekė ir jos vertė — tai kristalizuotas arba įdaiktintas žmogaus darbas. Tačiau, skirtingai nuo Hegelio ir Fojerbacho bei buržuazinių ekonomistų, Marksas jau net savo jaunystės darbuose, kuriuose dar buvo jaučiama nemaža hegelizmo ir antropologizmo terminologijos įtaka, išreiškė naują požiūrį į darbą ir į jo socialines pasekmes. Hegelis, kuris, pasak Markso, „laikosi šiuolaikinės politinės ekonomijos požiūrio, (...) mato tik teigiamąją darbo pusę, bet ne neigiamąją“¹⁵. K. Marksas parodė, kad darbas „kuria“ ne tik žmogų ir jo egzistavimui būtinus produktus, bet ir tas socialines jėgas, kurios žmogų pavergia. Darbas, be kita ko, kuria prekes, mainus, privatinę nuosavybę. Tai nėra darbas aplamai, o tam tikra, istoriškai apibrėžta darbo forma — susvetimėjęs darbas. Pagal Markšą žmogaus sukurtas daiktų pasaulis, visa socialinė tikrovė tampa jam svetimma ir priešiška ne dėl to, kad darbo procese žmogus reifikuoja, arba

¹⁴ Marksistinė susvetimėjimo koncepcija — tai atskiras ir gana sudėtingas klausimas, reikalaujantis specialios analizės. Todėl čia apsiribojama tik keliomis pastabomis, kurios būtinos šio straipsnio temai.

¹⁵ K. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, стр. 627.

įdaiktina, save savo darbo produktuose, o dėl to, kad tam tikrose istoriškai susiformavusiose sąlygose, pagrįstose mainais ir privatinės nuosavybės funkcionavimu¹⁶, žmogus objektyvizuoja save „svetimu“, nežmogišku būdu. Viso to pasekmės yra tos, kad žmogus „atskiriamas“ ne tik nuo savo darbo produkto (kuris išslysta iš jo kontrolės ir tampa net jo gyvenimo lėmėju), bet ir nuo savo „bendruomeninės esmės“ bei kitų žmonių¹⁷. Vadinasi, pagal Marksą, netgi pagal „jaunąjį“ Marksą (kuris yra tapęs ne tik nuoširdaus, bet ir nenuoširdaus susižavėjimo objektu buržuazinėje „marksologijoje“), susvetimėjimas visų pirma reiškia žmonių socialinių santykių susvetimėjimą klasinės visuomenės sąlygomis, kuriomis žmonių kūrybinės veiklos produktai ima viešpatauti žmonėms ir nulemti jų elgesį. Žmonių santykių susvetimėjimas tai dėsningas istorinio proceso padarinys, tai neišvengiamas žmonijos socialinės pažangos kelio, kuriuo ji ėjo, produktas. Žodžiu, objektyvizacija ir susvetimėjimas marksistinė prasme — ne tapatūs dalykai, nors ir susiję vienas su kitu. Tikrai tam tikrose, istoriškai susiformavusiose klasinės visuomenės sąlygose žmonių kūrybinės veiklos objektyvizacija atveda į tai, kad jos rezultatai tampa ne tik „svetimi“, bet ir pradeda valdyti savo kūrėjus.

Žinoma, jeigu susvetimėjimo sąvokos turinį mes išplėsime iki reifikacijos ir objektyvizacijos sąvokų prasmės, tai šitaip suprantamas susvetimėjimas negali būti įveiktas ne tik socializmo, bet ir komunizmo sąlygomis. Su savo kūrybinės veiklos produktais žmogus ir žmonija visada turės skaitytis ta prasme, kad jais reikės naudotis ir juos valdyti, ir pagaliau ta prasme, kad tolesnė kūrybinės veiklos pažanga neįmanoma be įsisavinimo ir perdirbimo to, kas jau sukurta. Įveikti sutapatintą su reifikacija ir objektyvizacija susvetimėjimą reikėtų likviduoti kuriantį žmogų ir žmoniją. Tokia susvetimėjimo koncepcija sutampa su egzistencialistiniu jo traktavimu, pagal kurį susvetimėjimas yra neišvengiamas žmonijos ir žmogaus palydovas, savotiška dievo rykštė, arba bausmė, už nuolatinį jo veržimąsi į priekį. Todėl šia prasme dabartinis vokiečių egzistencialistas F. Hainemanas visai logiškai daro išvadą, jog susvetimėjimas ir nuasmeninimas eina „ranka rankon su mašinine gamyba bet kurioje visuomeninėje santvarkoje, ar ji būtų demokratinė, fašistinė, ar socialistinė“¹⁸. Čia susvetimėjimo kategorija praranda savo konkrečią prasmę ir tampa universalialia socialinės pažangos blogybių išraiška.

¹⁶ Ten pat, p. 569.

¹⁷ Ten pat, p. 567.

¹⁸ F. Hainemann, *Existenzphilosophie — lebendig oder tot?* S. 176.

Kartais kai kurie marksistai, skiriantieji objektyvizacijos ir reifikacijos sąvokas nuo susvetimėjimo sąvokos, nejučiom šiai pastarajai suteikia abstrakčią etinę prasmę, kai tik jie pradeda analizuoti socializmą.

Pavyzdžiui, lenkų filosofas A. Šafas tvirtina, jog valstybė socializmo sąlygomis — nors ji ir tampa „daiktų valdymo aparatu“ — vis dar pasi- lieka „molochu“, tvarkančiu visas gyvenimo sritis ir gimdančiu biurokratizmą bei privilegijuotą valdžios elitą. Socialistinė valstybė, atlikdama „daiktų valdymo funkcijas“, sunkiai atsiribojanti „nuo žmonių valdymo“ ir todėl asmenybės atžvilgiu ji reiškiasi ne mažiau griežtai, kaip ir „fizinės prievartos aparatas“¹⁹. Socialistinės valstybės paskirtimi laikydamas betarpišką asmenybės laisvės užtikrinimą, A. Šafas teigia, kad universalus, laisvas nuo susvetimėjimo valdžios žmogus — tai nepasiekiamas idealas, savotiška matematinės eilės riba, kad susvetimėjimas galės išnykti tik kartu su žmogumi ir visuomene²⁰.

Jugoslavų Korčulos filosofinės mokyklos atstovas P. Vranickis savo straipsnyje „Socializmas ir alienacijos problema“ pažymi, jog „stalininėje socializmo statybos fazėje“ įvesta valstybinio aparato visagalybė sukūrusi tokią padėtį, kurioje žmogus ne tik prarado teisę vadovauti gamybai, bet ir tapo bejėgis ir neapsaugotas šio aparato akivaizdoje. Marksistinė planingo vadovavimo idėja virtusi savo priešybe: „žmogus gamintojas pradėjo ne pats planuoti, jis pavirto planavimo objektu, t. y. jį patį pradėjo planuoti“²¹. Pasak P. Vranickio, suabsoliutinta politinio gyvenimo sfera pradėjo nulemti ir visas žmogaus dvasinės kūrybos sritis. „Jeigu kažkada filosofija ir mokslas buvo teologijos tarnaitėmis, tai šiuo atveju jie tapo politikos tarnaitėmis“²².

Kaip išeitį iš tokios padėties minėti autoriai siūlo pripažinti, jog socializmo tikslas yra įveikti susvetimėjimą, kuris turi būti centrinė socializmo problema, nes socializmo esmę sudaro kova tarp susvetimėjimo ir humanizmo. Socializmo realizavimo praktikoje siūloma „akcentuoti žmogų“ ir „laisvą asmenybę padaryti laisvos visuomenės prielaida“. „Politinio faktoriaus absoliutizacijai“ esą „būtina priešpastatyti visuomeninį faktorių“, kad „žmogus pats galėtų vadovauti sau, ekonomikai, kultūrai, švietimui“ ir pan.²³ Žodžiu, čia netiesiogiai iškeliamas vadinamojo

¹⁹ Adam Schaff, *Marksizm a jednostka ludzka*, Warszawa, 1965, str. 170, 184—185, 288.

²⁰ Ten pat, p. 194, 355.

²¹ Predrag Vranicki, *Socijalizm i problem alienacije*. Kn. „Smisao i perspektive socijalizma“, Zagreb, 1965, str. 253.

²² Ten pat, p. 254.

²³ Ten pat, p. 252, 255.

„demokratinio“, arba, tiksliau, jugoslaviškojo socializmo modelio pranašumas.

Šios koncepcijos nuopelną sudaro tai, kad: a) ji atmets dogmatinį požiūrį, jog socializmui iš principo svetimos žmonių santykių susvetimėjimo apraiškos; b) šios koncepcijos atstovai stengiasi analizuoti socializmą žmonių santykių susvetimėjimo įveikimo aspektu, išskeldami tas nepageidautinas socialines pasekmes, kurios atsiranda, likviduojant buržuazinės visuomenės palikimą; c) minėti autoriai atkreipia ypatingą dėmesį į socializmo statybos humanistinio aspekto reikšmę mūsų epochos ideologinės kovos sąlygomis. Socializmo tolesnio vystymo šiuo humanistiniu aspektu reikšmė pabrėžta ir TSKP XXII suvažiavimo priimtoje Programoje, kur sakoma, jog mūsų visuomenėje viskas turi tarnauti žmogui, jo gerovei.

Tačiau šioje koncepcijoje socializmas ir kai kurie jo praktinio realizavimo variantai daugiau vertinami idealaus socialistinio žmogaus (t. y. tokio, koks jis galėtų ir turėtų būti) požiūriu, negu objektyviai analizuojami, ypač kada teigiama, kad socializmas yra istorinis procesas, keičiantis „vienas susvetimėjimo formas kitomis“²⁴. Juk šiandien daugeliui — ir ne tik marksistams — darosi aišku, kad ekonominio gyvenimo stichiškumas, jo viešpatavimas žmonėms gali būti įveiktas tik panaudojant visuomenės institucijas, arba tai, kas vadinama politinio gyvenimo sfera, kuri anksčiau buvo tik ekonominės struktūros įamžinimo priemonė. Todėl požiūris, kad socialistinė valstybė esanti lyg „moločas“, tvarkantis įvairias gyvenimo sritis, kad ji kaip svetima jėga iškylanti virš asmenybės ir pajungianti sau žmogaus kūrybinę veiklą, yra ne tik vienašališkas, bet ir gana siauras. Čia socialistinė valstybė nejučiom imama laikyti savarankiška vertybe, kurios vaidmenį galima didinti arba mažinti abstrakčiais etiniais sumetimais. Užmirštama, kad valstybė socializmo sąlygomis pasidaro jo tolesnio išvystymo priemone, vadinasi, ir žmonių santykių susvetimėjimo įveikimo priemone.

Jeigu praktiniame socializmo teorinio modelio realizavime atsiranda tai, kas vadinama „valstybinio biurokratinio aparato vaidmens perdėjimu“, tai šis faktas turėtų būti ne tik emocionaliai vertinamas, bet ir moksliskai analizuojamas. Tokia analizė turėtų atskleisti, ką socializmo kūrimo technologijoje nulemia objektyvios sąlygos (techninis-ekonominis, kultūrinis šalies lygis, tarptautinė situacija ir kt.), kurios negali būti laisvai pasirenkamos, o yra paveldėtos iš praeities arba, dar daugiau,

²⁴ Ten pat, p. 256.

istorijos „primestos“, ir kas socializmo kūrimo procese priklauso nuo subjektyvaus veiksnio, ko čia galėtų būti išvengta.

Toliau, požiūris, kuris pagrindiniu socializmo klausimu laiko kovą tarp susvetimėjimo ir humanizmo ir kuris idealų socialistinį, laisvą nuo susvetimėjimo valdžios žmogų siūlo padaryti laisvos komunistinės visuomenės kūrimo prielaida, ne tik nukrypsta nuo materialistinio istorijos supratimo. Šis požiūris, siekiantis gerinti socializmą ir parodyti, koks jis turėtų būti, metodologiškai niekuo nesiskiria nuo jam priešingo požiūrio, mėginančio parodyti, koks socializmas nėra, ko jis neturi ir negali turėti (pavyzdžiui, susvetimėjimo apraiškų). Svarbiausia tai, kad kartais, nepaisant autorių gerų norų, „humanistinė“ socializmo gynimo arba tobulinimo koncepcija nejuociom atsiduria tame pat metodologiniame lygyje, iš kurio mūsų priešai, operuodami abstrakčiais laisvės, humanizmo ar susvetimėjimo lozungais, smerkia ir juodina socializmo praktiką. Todėl gana dažnai antikomunistinės ideologijos kritika toje koncepcijoje praranda savo mokslinį, metodologinį pranašumą.

Antra vertus, tur būt, yra netikslu sakyti, kad istorinė socializmo paskirtis yra kova tarp susvetimėjimo ir humanizmo, lygiai kaip netikslu tvirtinti, jog pažinimo proceso paskirtis yra kova tarp metafizinio ir dialektinio metodų. Kaip žmonių santykių susvetimėjimas yra neišvengiamas socialinės pažangos proceso padarinys, taip metafizinis galvojiimo būdas yra neišvengiamas mokslinio tikrovės pažinimo rezultatas. Padaryti susvetimėjimo įveikimą savotiška žmonijos istorinio proceso paskirtimi (nors, žinoma, žmonija tam tikrame savo socialinės pažangos kelio etape ir stengiasi jį įveikti) reiškia ne tik suteikti istorijai apibrėžtą tikslą, o socializmo istorinę prasmę labai susiaurinti, bet ir suuniversalinti pačią susvetimėjimo kategoriją iki tokio laipsnio, kad ji galėtų aprėpti visą žmonijos istoriją su visais jos aspektais. Tokiu atveju susvetimėjimo problema praranda savo konkrečią istorinę prasmę, kurią jai suteikė Marksas.

Tačiau, turint visa tai galvoje, negalima daryti išvados, kad socializmo analizė susvetimėjimo įveikimo aspektu prieštarauja marksistinei metodologijai. Klausimas, ar žmonių santykių susvetimėjimas socializmo sąlygomis egzistuoja ir ar tikslinga šiuo aspektu tyrinėti socializmą, negali būti ginčytinas, jeigu mes moksliskai suprasime tiek socializmą, tiek ir pačią susvetimėjimo problemą.

Jeigu žmonių santykių susvetimėjimas, kaip socialinis reiškinys, yra neišvengiama klasinės visuomenės susiformavimo ir vystymosi apraiška, o socializmas yra perėjimo iš klasinės į beklasę visuomenę etapas, tai

savaime suprantama, kad socializmas tuo pačiu yra ne tik klasinės visuomenės, bet ir visų jos socialinių padarinių, tame tarpe ir žmonių santykių susvetimėjimo, įveikimo pirmasis etapas. Kadangi socializmas yra tik pirmoji naujosios visuomenės kūrimo fazė, kuri, anot Markso, „visais atžvilgiais — ekonominiu, doroviniu ir protiniu“ — iškyla iš kapitalistinės visuomenės²⁵, tai čia dar nėra ir negali būti išspręstos iš karto visos socialinės problemos. Socialistinėje visuomenėje dar išlieka visa eilė socialinių reiškinių ir institucijų, kaip antai: „žmogų pavergia jo pajungimas darbo pasidalijimui“²⁶, prekinė gamyba, rinka, pinigai, valstybė, teisė — kuriais ne tik gali reikštis, bet ir reiškiasi žmonių santykių susvetimėjimas ir kurie žymiu mastu nulemia žmogaus gyvenimą bei jo individualybės vystymąsi.

Socializmas, panaikindamas privatinę gamybos priemonių nuosavybę, likviduoja ekonomines darbo susvetimėjimo prielaidas, t. y. panaikina tokią padėtį, kurioje darbininko darbu sukurti produktai išslysta iš jo kontrolės ir pradeda jam viešpatuoti kaip svetima ir grėsminga jėga. Tačiau darbo produktai socializmo sąlygomis dar pasilieka „atskirti“ nuo gamintojo prekių pavidalu. Socializmas sulygina žmones tik vienu atžvilgiu — santykio su gamybos priemonėmis atžvilgiu, sulygina juos kaip gamintojus. Bet dėl esamo gamybinių jėgų išsivystymo lygio socializmas dar negali sulyginti visų žmonių platesne prasme — pagal jų poreikių patenkinimą. Produktų skirstymo pagal darbo kiekybę ir kokybę principas čia yra vienintelė reali sąlyga suderinti „privatų“ kiekvieno atskiro individo interesą su komunizmą kuriančios visuomenės bendruoju interesu. O jeigu tas derinimas yra būtina tolesnio vystymosi sąlyga, tai socialistinė valstybė ir teisė turi užtikrinti šio principo realizavimą žmonių tarpusavio santykiuose ir veikloje. Vadinasi, socialistinė valstybė ir teisė, savo veikla turinčios realizuoti bendrąjį visos socialistinės visuomenės interesą, negali netvarkyti žmonių tarpusavio santykių bei elgesio ir tais normaliais atvejais, kada tos valstybės ir teisės vaidmuo nėra suabsoliutinamas. Todėl nėra nieko nuostabaus, kad socializmo sąlygomis yra galimas savotiškas žmogaus, kaip individo, „susidvejinimas“, susidūrimas „reikia“ su „aš norėčiau“ jo elgesyje ir santykiuose su kitais žmonėmis.

Vadinasi, socializmo analizė susvetimėjimo įveikimo aspektu turėtų būti mokslškai daug gilesnė, negu kartais tai daro kai kurie marksistai, kada jie į pirmąją vietą kelia valstybės vaidmens perdėjimo, biu-

²⁵ K. Marksas, *F. Engelsas*, Rinktiniai raštai, t. II, V., 1950, p. 13.

²⁶ Ten pat, p. 14.

rokratizmo, valdžios elito formavimosi ir panašių reiškinių kritiką iš idealaus socialistinio žmogaus pozicijų. Tokia „humanistinė“ arba „demokratinė“ socializmo praktikos kritika faktiškai gana dažnai nuveda į tai, kad iš socializmo pradedama reikalauti daugiau, negu jis objektyviai gali duoti. O „kritiškas“ reikalavimas iš socializmo to, ko jis dar negali duoti, lygiai kaip ir jam priešingas siekimas parodyti, kad socializmas geresnis, negu jis iš tikrųjų yra, metodologiškai yra lygiaverčiai. Jie abu nejučiom pirmenybę suteikia abstrakčiam socializmo vertinimui, lyginant su objektyvia moksline analize pagrįstu požiūriu į socializmą. Socializmo pranašumas gali būti parodytas tik objektyviu ir konkrečiu istoriniu pagrindu. Jo pranašumą sudaro ne tai, kad čia nėra arba negali būti žmonių santykių susvetimėjimo apraiškų, o tai, kokias jis duoda realias galimybes toms apraiškoms įveikti. Socializmas yra pirmasis žmonių santykių susvetimėjimo įveikimo etapas, ir todėl jo analizė šiuo aspektu yra visiškai teisėta.